

Cilt II

1932-39

TÜRK HUKUK VE İKTİSAT TARİHİ MECMUASI

1

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü
tarafından çıkarılır

Müdür :

O. Prof. Dr. Fuad Köprülü

İstanbul — Bürhaneddin Matbaası

1 9 3 9

İLHANİLER DEVRİ İDARİ TEŞKİLÂTINA DAİR

NASİR-ED-DİNİ TÛSÎ'NİN BİR ESERİ

O. Prof. Şerefeddin Yaltkaya

Beyazıt camii içindeki Veliyeddin efendi kütüphanesinde 2542 sayılı bir mecmua vardır [1]. nin نصیرالدین طوسی nin *Tensuknamei İlhanî* sile başlayan bu mecmua تیفاشی nin الاحجارالموکیه sine ve ابن وحشیه nin کتاب السموم inı ve منافع الحیوان namında bir kitap ile استبدال الادویه adlı başından bir iki sahifesi eksik başka bir eseri ihtiva etmektedir. 17 × 26 kit'asında olan bu mecmua 486 sahifedir. Her sahifede yirmi üç satır vardır. Yazısı nesihdir. Aynı yazı ile yazılmış olan bu eserlerin hiçbirinin sonunda yazılışı tarihi yoktur. Adı ebru kaplı olan bu mecmuanın kabının iç yüzünde 1116.H. de ölmüş olan *Sa'ban Şifai'*nin مدارس *مان müderris iken bu mecmuaya malik olduğunu gösteren bir yazısı vardır. Bunun altında *Cenabîzade Mehmed bini Ahmed*'in de temellükünü bildiren yazısı vardır.

Tarif ettiğimiz bu mecmuanın 89 uncu sahifesinden 94 üncü sahifesine kadar altı sahifesini de نصیرالدین طوسی nin, başka bir yerde diğer bir nüshası olduğu malûm olmıyan رساله در رسم و آیین پادشاه [2] رساله در رسم و آیین پادشاه namındaki risalesi işgal etmektedir. Bu risalenin adından islamdan evvelki iran padişahlarının zamanlarındaki kanunlara dair olduğu anlaşılıyor isede, risale gözden geçirilince Moğollar devrindeki idarî ve malî kanunlardan bahsetmekte olduğu görülür. Risale-

[1] 597-1200 de doğup 672-1273 de ölmüştür. اشارات نین ابن سینا nı şerh etmiş ve başka eserler yazmıştır. Melâhide'den ناصرالدین محمدشم e nisbetle yazmış olduğu اخلاق ناصری si meşhurdur. *Tensuknamei ilhânî* — (tensuk armağan edilmeğe değerleri olan zarif hediyeler demektir) sinden başka تجرید ve محصل ı dahi meşhur eserlerindedir. Kendisi (Hülâgu) nun vezirliğinde bulunmuş idi.

[2] كشف الظنون [2] da kanunname maddesinde gösterilen نصیرالدین طوسی nin farsî قانوننامه si, bu olabilir.

nin yazılış tarzı çok şun'î ve ca'li görünmektedir. Taksimleri hep dörde sokmak için mevzu zorlanmış ve bazan da pek başıboş bırakılmıştır.

Baştan hükûmetin kılıç ve kaleme istinat ettiği söylenmiş ve bundan sonra kılıç ehli olan askerın ve askere karşı padişahın karşılıklı riayet edecekleri şartlar ve askerın faidesi hep dört olarak gösterilmiş olduğu gibi, padişaha karşı isyan vukubulduğu ve bulmadığı zamanlarda dahi riayet edilmesi lâzım olan şartlar hep dört olarak gösterilmiştir.

Kalem kolunda dahi bu dörtleme takip edilmiştir. Kalem ehli olanlar ve kalemin faidesi ve padişahın geliri ve masrafı hep dörde hasredilmiştir. Ahaliden vergi vermekle mükellef olanlar dört sınıf olarak gösterilmiş olduğu gibi, طيارات [1] dahi dört nevi olarak gösterilmiştir. Buna rağmen İlhaniler devrinde idarî ve malî teşkilat hakkında şimdiye kadar ilim alemince bilinmeyen bu risalenin oldukça ehemmiyeti olduğundan aynen türkçemize çeviriyoruz. Bunun başka bir nüshası malûm olmadığından bazı noktalardaki yanlışlıkların düzeltilmesi kabil olmamıştır. Onun için bu nüshanın aynen fotoğrafını neşretmeğe mecbur olduk ve bulduğumuz gibi terceme ettik.

İranzemin'in eski padişahlarının resim ve ayınlerine dair نصیرالدین طوسی nin yazmış olduğu risaledir.

İnsanlar arasında emniyet ve huzur ve rahatın sebep ve esası olan cihan padişahları, büyük efedimiz, yer yüzündeki bütün insanların ustazı, eskiden gelip geçen ve sonradan yetişen bütün âlimlerin en âlimi islam dininin ve müslimlerin hüccetleri نصیرالدین محمد بن محمد الطوسی den, bu vilâyetlerde asker ve ahaliyi âsude kılmak ve âlemi mamur ve âbadan eylemek için eski padişahların ne yolda ve hangi kaide üzerinde yürümüş olduklarını bir yere yazıp kendilerine takdim etmesini istemiş idiler. Ustaz, bu emir ve işaret üzerine bu risaleyi yazmış ve kendilerine takdim eylemiş idi.

Hita padişahlarının ellerinde kadim memleketler ve büyük vilâyetler var idi. Bunlar her yıl bu kadim ve büyük vilâyetlerinin varidatlarının eksikliğini ve fazlalığını bilirlir ve bu eksiklik ve fazlalık bir tarzda gider idi. Bu vilâyetlerde ise sık sık padişahlar değişmekte ve ellerinde küçük vilâyetler bulunmakta olduğundan, bunların âdet ve kanunları başkalaşmış ve her vilâyette başka başka kaideler takip edilmekte bulunmuştur.

Bu vilâyetlerin eski padişahları ve bilginleri tarafından söylenen ve kaide ve kanun olan sözler şu aşağıya doğru yazdıklarımızdır:

[1] Aşağıda bunun ne olduğu anlaşılacaktır.

Padişahlığın temeli ikidir. biri kılıç öteki kalemdir. Kılıç askerlerin ve kalem yazıcıların ellerinde bulunur. Ve asker olan kimse-lerde şu dört şart bulunmalıdır:

Biribirleriyle müttefik olmalıdırlar. Padişah ile gönüldaş olmalıdırlar. Padişahın emri olmaksızın hiç bir iş yapmamalıdırlar. İş eri olmalıdırlar ve silâh kullanmağı bilmelidirler. Kendisinde bu dört şart bulunmayan kimse asker olmağa lâyık değildir. Bu şartlardan biri kendisinde bulunmayan kimsenin asker arasında bulunması askerlere ziyan verir.

Padişah dahi askerlere karşı şu dört şarta riayet etmelidir:

Alufe, elbise, silâh ve hayvan vererek onları *yezek* [1] de tutmalıdır. Büyüğü büyük ve küçüğü küçük yerde kullanmalıdır. Bahadirlara riayet etmelidir; onları sağlıklarında iyi tuttuğu gibi onlar öldükten sonra onların ailelerine de bakmalıdır. Düşmanlardan elde edilecek ganimetleri, herkes tarafından takdir edilecek, hiç kimse tarafından itiraz edilmeyecek surette aşağıda söylenileceği veçhile doğrulukla onlara vermelidir.

Askerin kaidesi dörttür :

Padişahın kuvveti ve heybet ve azameti bunlar ile temin olunur. Düşmanlar bunlar ile def olunurlar. Ahalinin rahat ve huzurları bunlar ile te'min edilir. Yollar hırsızlardan bunlar ile temizlenir. Ve kırlarda otlayan ahır hayvanları paralayıcı hayvanlardan bunlar ile korunur.

Bir padişahın aleyhine bir düşman baş kaldıracak olursa ona karşı şu dört nesneyi gözden geçirmelidir:

Savaşa gücü yeter mi yetmez mi ? Düşmanla savaşa kudreti yok ise onunla barış olmalıdır. Eğer savaş edecek ise savaş tedbirlerini ve savaş erlerini ve savaş için en muvafık zaman ve mekânı düşünmelidir. Ve askeri düşmanın karşısında iyi ta'biye etmeli ve iyi yerleştirmelidir. İşin aksi cihetini düşünmüş olmalı ve apansız bir felâket karşısında kalmamalıdır. Eğer düşman galebe ederse onun tedarikini evelden görmüş bulunmalıdır. Kendisinin çocukları ve hazineleri ve ağırlıkları ve ahali hususlarında ihtiyat tedbirlerini almış olmalıdır.

Düşmana galip gelecek olursa mağrur olmamalı ve acele etmemeli ve ihtiyatı elden bırakmıyarak adalet ve hakkaniyet ve fikir ve reviyetle işleri tamam etmelidir.

[1] mukaddimet-ül-ceyş manasıdır ki daîma askerin ilerisinde giden suvarilerdir. Türkistanda karavul derler. Halâ ıstılahımızda çarkacı tabir olunur ve bekiye ve pasbana da yezek denir. Ve casus manasına da gelir [*Bürhanı Kat'ı tercemesi*].

Karşısında düşman olmadığı vakitlerde padişahın riayet edeceği nesnelere dört olup şunlardır:

Askeri hazır ve âmade bulundurulmalıdır. Apansız çıkacak bir düşmandan gafil bulunmamalıdır. Küçük düşmanı küçük tutmamalıdır. Memleketin her tarafını asker ve silâhtan halî bırakmamalıdır.

Buraya kadar söylenmiş olan sözler kılıca dair olan sözlerdir.

Kaleme gelince: Kalem de şu dört kısım kimselerin ellerinde bulunur :

Din adamları. Hikmet, nücüm ve tıp gibi ince ilimler erbabı. Vezirler, yargucular [1] padişahların sözlerini başka padişahlara ve yağılara [2] yazan yazıcılar ve memleketin varidat ve mesarifatını hesap ediciler gibi büyük işler ile meşgul olanlar.

Kalemin faidesi de dört nesnedir :

Halk arasında Tanrı yolunun devam etmesini te'min eder. Tanrı yolunun bozulmamasına bekçilik eder. Kapalı nesnelere açar, meydana koyar. Sözlerin unutulmamasına ve daima hatırlarda kalmasına yarar. İnsanlar arasında doğruluğu muhafaza eder.

Padişahların varidatı dört nesneden olur :

Ölenlerin mirasları. Ehalinin mallarından alınanlar. Kendi hususî varidatı. Tanrı tarafından verilen vergi.

Padişahların malları iki nevidir :

Kendisinin has malı. Padişahlığa mahsus olan mallar.

Ölenlerden kendisine geçen ve kendi atalarından kalan nesnelere padişahın has malı olur. Eski padişahların memleketlerinde bulunan nesnelere padişahlığa mahsus olur.

Padişahlar ehalinin dört sınıfından vergi alırlar :

Çiftçiler. Tacirler. Ahır ve ağıl hayvanları besleyenler. Tayyarat.

Çiftçiler ya zengin veya yoksul olurlar ve çiftçilerin ekin ekdikleri yerler ya dağ veya su veya eyi yer olur [3].

Eyi arazi sahipleri onda bir, kötü arazi sahipleri yirmide bir verirler ve yoksullar vergiden affedilirler.

Bunların mahsülleri olacak olursa onda veya yirmide bir verirler, mahsülleri olmayacak olursa hiç bir nesne vermezler.

Eski usûl ve kaide bundan ibaretti.

[1] Davaları fasleden hakimler.

[2] Düşman.

[3] Burada arazinin bağ veya su veya eyi yer olacağı yazılmış ve kötü ve çurak olacağı yazılmamış isede müellifin burada bunları dahi zikretmiş olduğu bunlardan alınacak vergileri bildirmiş olmasından anlaşılmaktadır. Bundan başka bağ ve su olan yerlerden alınacak vergi dahi yazılmamış olduğundan burada ibare düşüklüğü göze çarpmaktadır.

Sonradan vilâyetler çoğalınca taksim edildi (?) ve ehali dahi onda bir vergi vermedikçe tasarruf etmeğe kadir olamaz oldular.

Adaletli padişahların emirleriyle arazi ve bağların eyi mahsul verdiği yıllar ile mahsullerin fena olduğu yıllar ve orta mahsul hasıl olan yıllar hesap edildi.

Ve onda bir ve yirmide birin ucuz ve pahalı olmamak şartile ne tutduğu bulundu ve bunun üzerine her yıl ne kadar altın alınacağı tayin edildi. Ve bu hesap üzerinden araziye ve bağlara vergiler tarh edildi. Ve buna *harac* [1] denildi.

Eğer toprak her yıl ekilmez ve bir bağ her yıl mahsul vermez olursa onlardan yarım harac alınır.

Ve bir kaç yılda bir kere tarla ve bağlar tekrar gözden geçirilir. Eğer bunların ma'mur olanları harab olmuş ise onların vergilerini düşürürler. Ve eğer harab olan yerler imar edilmiş ise onlara harac korlar. Boş yer bağ olmuş veya bağ bozulmuş ise onlara da aynı muameleyi yaparlar. Ve hiç bir yerden ve hiç bir kimseden fazla bir vergi istemedikleri gibi eksik de almazlar.

Eski padişahlar tarafından her hangi bir sebebden dolayı üzerlerine *harac* konulmuş olan arazi veya bağlara حر (?) denilir ki onların baha ve kıymetleri pek yüksek olur.

Ve bazı kimseler de vardır ki onların üzerlerinden harac düşürülmüştür. Ona اسقاط derler.

Ve bazı kimseler de olurlar ki geçinmeleri için kendilerine *harac* dan muayyen bir miktarda altın verilir. Buna da *idrar* denilir.

Bu *hür* ve *iskat* ve *harac*'ın her üçü miras kalır ve alınır, satılır. Bunlar şahsın mali olup bunlara hiç bir zaman hükûmet tarafından müdahale edilmez.

Cengiz Han'ın *Büyük Yasa*'sı böyledir. Buna riayet edilir. Ve bu sayede eşhasın ellerindeki malların azalmasının önüne geçilmiş olur. Ve her vilâyetin harac'ı için ayrı ayrı kanunlar olmalıdır. Her vilâ-

[1] ابو يوسف (182-798) in uşur ve cızye ve sair vergiler hakkında yazmış olduğu كتاب الخراج ında (sene 14) görüldüğü vece üzere, خراج, ehlikitabın elinde bırakılan eraziden alınan senelik verginin adıdır. قاموس şerhi تاج العروس da görüldüğü veçhile bu kelimenin arapca olmadığını zannedenler vardır.

عراق devrinde عمارة ve شام fetholunduğu vakit sahâbeden bazıları erazinin dahi ganayim gibi gaziler arasında taksim olunmasını istediler ve bu reyde bulundular. عر ise arazi ve üzerinde bulunan gayrı müslimler gazilere taksim olunduğu takdirde bunlardan umumun istifadesi kalmıyacağını ve sınırları ve dul kadınları ve yetim çocukları korumak ve bunları görüp gözetmek için elde bir varidat bulunmıyacağını söyleyerek araziye gazilere tevzi ve taksim etmedi. Bunları yine sahiblerinin ellerinde bırakarak üzerlerine *harac* denilen vergiyi koydu.

yetin hususiyeti o kanunlar ile gözedilmelidir. Çiftçilerden alınan bu vergiler hükûmetin mesalihi namına alınır.

Padişahların aldıkları vergilerin ikincisi olan tacirlerden alınan vergilere gelinee:

Pek eski zamanlarda bunlardan hiç bir vergi alınmazdı. Yalnız söylendiğine göre bunlar mallarının aslından padişaha ufak bir miktarını verirlerdi [1].

Bunlar için her on dinarda bir [Tesu — dört arpa ağırlığı — dinarın yirmidörtte biri] vergi koymuşlardı ki ikiyüzkırk dinarda bir dinar tutardı. Bundan sonra yüzyirmi dinarda bir dinar alınmağa başladı. Ve bu *damga* malı idi.

Padişahların ehaliden aldıkları vergilerden üçüncüsü olan ahır ve ağıl hayvanlarını besliyenlerden aldıkları vergilere geelim.

Bunlardan da eski zamanlarda bir vergi almazlardı. Sonra bunlardan doğuran ve kırlarda yaşayanlardan yüzde biri alınmağa başladı. Yüzden az olan bu nevi hayvanlardan nisbet muhafaza edilerek değerinde altun alınırdı. Buna havaî (?) demiştiler. Bundan sonra da ellide bir alınırdı. Bu vergilerde de her mahallin hususiyeti gözden uzak tutulmayarak bu hususiyetlere göre vergi alınırdı. Bu vergi de hükûmetin umumî mesalihine sarf edilirdi.

طيارات a gelidce: Bu da dört türüdür: Mirascısı kalmayan mallar. Devlet malını yemiş veya rüşvet almış olanlardan alınan nesnelere. Balargu ve zayi ve telef olmuş olan nesnelere [2]. Gaip olan, sağlığından ve ölümünden haber alınmayan ve varisi bulunmayan kimselerin malları. Bu son iki türlü nesnelere sahipleri meydana çıkacak olurlarsa bunlara mallarının mukabilleri verilir. Bunların da hepsi hükûmetin umumî mesalihine sarf edilir.

Yağılardan ve mülkün düşmanlarından alınan nesnelere iki türlü olur: Savaşlarda askerlerin toplamış oldukları esirler, hayvanlar, silah ve sair mallardır ki, bunlardan bahadırların ellerine geçirmiş ve yakalamış oldukları nesnelere [3] kendilerine vsrilir. Geri kalan miktarın beşte birini umumî mesalihe sarf edilmek üzere padişah alır. Ve artanını askerlere taksim eder ve atlılara iki ve yayalara bir pay verir [4].

[1] Metinde burada بهادشاه تدهند به مال چیزى بهادشاه تدهند in olması icabettiğinden buna göre terceme edilmiştir.

[2] لقطه olmalıdır.

[3] سلب olmalıdır.

[4] فقه kitablarının en büyüğü olan هدایه de görüldüğü vech üzere [C. 4, S. 320, Mısır basması, 1316] islâm fıkında dahi ابوحنیفه ye göre burada olduğu gibi athya iki yayaya bir pay verilir. زفر de böyle söyler. ابو يوسف ile امام محمد e

Fetholunan düşman vilâyetlerinden askerinin elde ettiği su, toprak, hayvan ve her nevi mallardır ki bunlar hükümetin hesabına geçer.

Kifayet ve iş bilicilikten husule getirilen nesnelere dört nevidir:

Hiç imar edilmemiş olan veya mamur iken sonradan harab olmuş bulunan yerlerin imarlarından hasıl olur ki, imar edilen yerlerin mülkiyet hakkı imar edenlere verilir [1].

Altun, gümüş ve demir madenlerinden ve inci çıkan yerlerden ve başka maden yerlerinden gelen hasılat. Kârhanelerden ve evzandan ve ortaklardan ve altun ile alınmış mülklerden hasıl olanlar. Deniz ve kara avcılıklarından alınanlar.

Bunların hepsi padişahın haslarından. Gelip geçmiş olan padişahların kaideleri de böyle idi. Ve bundan ibaret idi. Bu yakın zamanlarda padişahların bazıları tarafından bunlara başka mallar dahi ilâve edilmiştir ki onlar da şunlardır:

İşçilerin resmi olmak üzere mallardan alınan on veya onbir veya on iki batman.. (?) Evzan veya harabelerden (?) alınan mal.. Bazı sanatlara verilecek ruhsat tezkerelerine ilâve edilen mal.. kendi varislerini varislikten çıkarmış olan kimselerin mirasları ki bunları ahali beğenmemiş idiler.

Büyük padişahlar şu dört malı almayı kendilerine lâyük görmemişlerdir :

«Baj : gümrük» almak ve karada ve denizde yolculara kılavuzluk etmeğe mukabil bir nesne almak. Altun ve gümüş mahvetmekten istihsal ettikleri mallar (?). Ahalinin muhtaç oldukları nesnelere ucuz alıp sonra onlara pahalıya satmak (احتكار). Katil ve darıplardan alınan mallar (Nakdi cezalar).

İnsanlardan nüfus başına bir vergi alınmaz idi. Yalnız başka din

göre atlıya üç pay ve yayaya bir pay verilir. امام احمد ve امام مالك, امام شافعی in sözleri de böyledir. Ve aynı zamanda islâm fıkhında dahi ganayim beşe ayrılır ve bunun beşte biri imamın olur. Ve bu da anasız ve atasız çocuklar ve düşkün yoksullara ve yollarda kalmış kimselere ve saireye taksim edilir.

[1] İslâm ında احياء موات denilen bu mesele şudur :

Çuraklıktan veya su altında kalmış olmasından dolayı ekilmesi mümkün olmayan ve şehirden ve köyden uzak bulunan sahipsiz yerleri imamın izniyle ihya eden kimse oralara malik olur. İmamın izni olmaksızın ihya ederse ابو حنيفة ye göre malik olmaz; امامين e göre olur. Bu hususta müslim ile zimmi arasında fark yoktur. Ve bu türlü eraziden عشر alınır. Bu احياء موات meselesinin esası şu : — من احيى ارضاً ميتة فله — [hadisidir.]

tutan ve amane düşmüş olanlardan *gizit* [1] — *cizye* — denilen bir vergi alınır idi. Bu vergiyi müslümanlık zamanında alırlar idi. Müslümanlıktan evel böyle bir vergi alınmaz idi.

Yasa mucibinca bugün beş kimseden *kopcur* [2] alınmaz ki onlarda şunlardır: Alimler ve erkâvunlar [3] gibi padişahın kendilerini *tarhan* yapmış olduğu kimseler [4], ihtiyarlar, hastalar ve aliller, yoksullar, çocuklar.

Eskiden çiftçilik veya ticaret ve başka bir iş ile meşgul olmıyan genç ve dinç kimseleri işsiz ve güçsüz bırakmıyarak bunların askerliğe yarayanlarına silah kullanmayı öğretirler ve yazıcılığa yarayacaklara yazı öğretirler ve herkesi kendisine lâyık bir iş ile meşgul ederler idi.

Bahit ve tali' sevkile padişahların ellerine geçen mallarda dörttür.

Mal ve servetlerini padişaha bağışlamış olan kimselerin bağışladıkları mallar, rast gele meydana çıkan defineler, pişkeş ve tuhfe ve hediye suretile arzutakdim olunan nesnelere, başka padişahlar tarafından gönderilen tensuklar, zarif nesnelere; bunların cümlesi varidatı teşkil eder.

Buradan aşağıda da padişahın mesarifatını söyleyelim:

Padişahın iki türlü harç ve masrafı vardır:

Biri, padişahın hususî olan harç ve masrafıdır ki, bunu padişahın kendinin hususî malinden tesviye ederler. Bunu ayrı tutup devletin malile karıştırmazlar. Ve padişahın hususî malları kendisine atalarından kal-

[1] İslâm fihhinca müslim olmıyanların ellerinde bırakılan araziden *harac* alındığı gibi kendilerinden dahi herkes için ayrı ayrı *cizye* alınır ki, buna *cizye* denilmesi, zimmiyi katıldan kurtarmış olması ve kendisinden katli iskat etmiş bulunması itibarile olmakla bunun arapca olduğunu söyleyenler olduğu gibi, *برهان قاطع* tercemesinde görüldüğü gibi bunun *gizit* den arapçalaşmış olduğunu söyleyenler vardır. *برهان قاطع* tercemesinde bu *gizit* kelimesinin kâfi üstün olarak zaptediliyor. Ve aynı zamanda bunun meşhurunun kâf esre veya üstün olarak telaffüz olması olduğu bildiriliyor.

[2] Esasen yaylalarda beslenen davarlardan alınan yüzde bir vergiye denilir idi. Menku han zamanında ehaliden toplanan nüfus vergisine de *kopcur* denilirdi. Buradad da *kopcur* bu manadâ kullanılmıştır.

[3] Köylü ve çiftçilerin büyükleri manasında yunanca bir kelimedir. Sonradan hristiyanların ruhanileri manasına kullanılmıştır. Hulagu'nun Bagdat'ı muhasarasında okların üzerine adlarını yazdırmış ve kendilerinin muharebeye iştirak etmedikleri için amanda olduklarını bildirmiş olduğu kimseler arasında *irkâvun*lara mensup olanların adları dahi var idi [ابن العبري - مختصر تاريخ الدول, S. 474, Beyrût basması]. *ابن المهنّا* lûgatının mogolca kısmında [S. 194] *irkâvun*'a *نصارى* diyor.

[4] İslâm'da dahi seyyidler ve alimlerden *غرامات سلطانية* alınmaz ki, *garame*, verilmesi lazım olan vergi demektir.

mış olan mallar ile ganimetlerin beşde birinden ve kendi iş bilirliğinden veya baht ve tal'i yaverliğinden veya herhangi bir hususî cihetten gelen mallardan teşekkül eder.

Padişahın hususî malinden tesviye edilen hususî masrafları dördttür :

Kendisinin ve kendi çocuklarının harç ve masrafları, kendisinin hizmetinde bulunan kimselere verdiği atıyye ve bahşayişler, süse ve takıp takıştırmağa sarfolunan, zarurî olmıyan binalara ve kendi arzusu ile yapılan işlere sarfedilenler.

Devletin mesalihine ait harç ve masrafa gelince [1] :

Bu da dört olup şunlardı :

Padişahın maline el uzatmamaları ve ahaliden rüşvet almamaları [2] ve padişah malını hoş kullanmaları için padişah hizmetinde bulunan askerlere ve yazıcılara ve yargucılara ve naiblere sarfedilir. İlçiler ve gelenler ve gidenlerin masrafları, dul kadınlara, öksüz çocuklara, yoksullara ve acizlere ve şehirlerin ve vilâyetlerin maslahatlarına verilir. Ulakların çabuk gitmeleri için menzilhanelerde bulundurulan atların masrafı.

Eskiden yollarda her dört fersahta bir kaç adam ve hayvan bulundurulur ve padişahın emirleri ve mektupları ağzı mühürlü bir kise içinde vilâyetlere koşturulur ve bu emirler hiç yere konmadan her dört fersahta bir değiştirilerek elden ele verilir ve gece ve gündüz demeden en son sür'atle bu emirler ve haberler yerlerine ulaştırılır idi. Bir yerden başka bir yere veya orduya gidecek kimseler için de her şehir ve her vilâyette devlet malı hayvanlar vardı ki gidilecek mahalle bunlar ile gidilir ve ahali ulaklık zahmetinden kurtarılmış olurlardı. Menzilhanelerde bulundurulan bu postalara [3] برید denilir idi.

Padişah şu dört malda tasarruf etmezdi :

Başka padişahlar tarafından ehli hayra verilmiş olan dirlikler. Öksüzlerin malları, bir gün gelip meydana çıkmaları ihtimali bulunan gaibler ve emanet edilmiş olan mallar, vakıf malı.

Vakıf namına çok büyük hayrat vücude getirilmiştir. Padişahlar bunlara el uzatmağı iyi görmemiş ve falıhayır saymamışlardır, ve vâkıfların şartları mucibince her nesnenin yerli yerine getirilmesini emret-

[1] Buradan evvel padişahın harac ve masrafının ikincisini gösteren kısım olmak lazım geleceğinden buradan bunu gösteren ibarenin düşmüş olduğuna hükmedilir.

[2] Burada metinde : وروی دل نیندند gibi bir ibare vardır. Bunun ne demek olduğunu anlayamadık. Bunun « وروی دل نیندند - rüşvete gönül bağlamamaları » olmak ihtimali vardır.

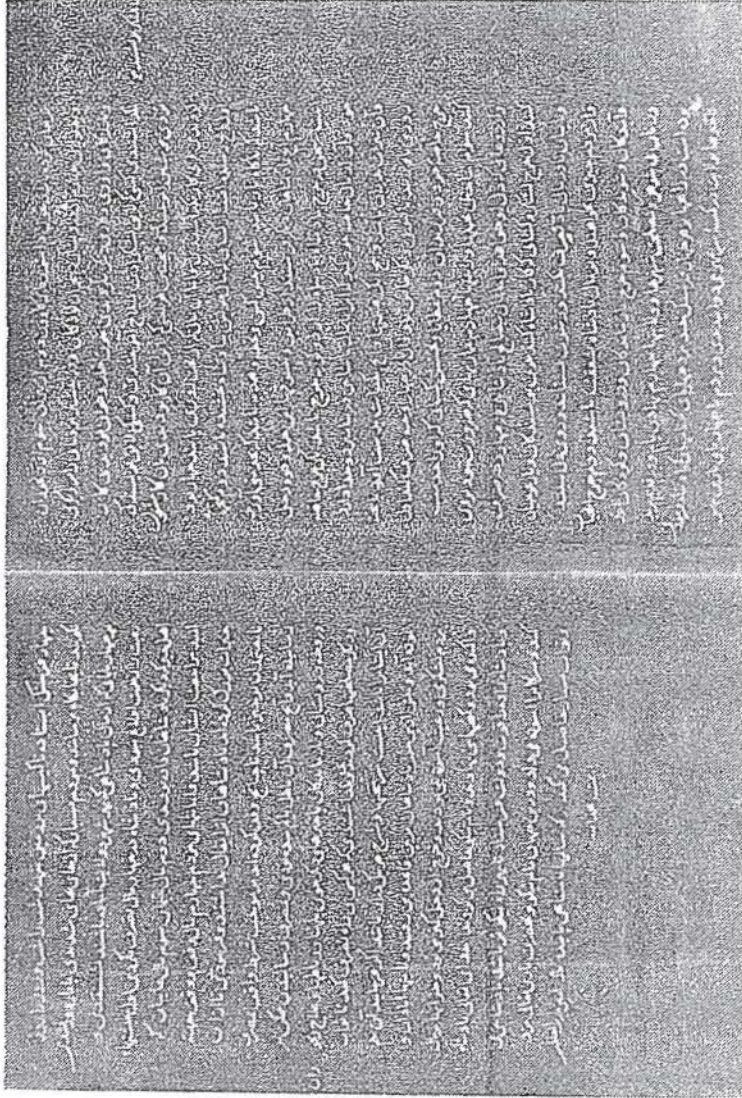
[3] شفاءالچلیل nin شهاب خفاجی inde bu berid kelimesinin aslının « بریده دم - kesik kuyruklu » olduğu, ve posta beygirlerinin kuyrukları kesik olmakla bu hayvanlara bu ad verilmiş ve bu münasebetle postaya da birid denilmiş olduğu görülür [S. 45].

mişlerdir [1]. Ve sarf mahalli kalmamış veya masrafı azalmış olan evkafın gallelerini yoksullara ve âcizlere verirler veya bunlar ile köprü ve düşmana karşı sınır üzerinde bekleme mahalleri yaparlar ve hastalara ilâç vesaire gibi hayırlı işlere sarfederlerdi, ve evkaf malinde hiçbir kimsenin bir yolsuzluğuna meydan vemezlerdi, ve bu suretle ecre nail olurlardı.

İşte buraya kadar söz başlarını yazdım. Banların her birini ayrı ayrı şerh ve izah etmek uzun gider. Emir ve ferman buyurulursa izah dahi edilir. Bundan evelki zamanlarda arzolunan kaide ve kanunlar üzerinde hareket ediliyor idi. Bunun için vilâyetler ma'mur ve abadan idi. ve asker ve ahali âsude ve müsterih idiler. ve masraf varidattan az idi. ve hazineler ağzı ağzına mal ile dolu idi. Bunlar, kendilerinden sonra gelenlere hazineler bıraktılar. Ve âlemde iyi nam kazandılar. Tanrı padişaha ve şehzadeye, en iyi yol ile padişahlık yapmaları ve ahaliyi [2] sayelerinde âsude eylemeleri ve bu âlemde iyi nam kazanmaları ve Tanrıdan kendilerine bir çok sevap hasıl olması için kuvvet ve devlet ihsan etsin ve bu suretle uçsuz, bucaksız yıllar yerlerinde berkarar olsunlar.

[1] Hulagu, نصیرالدین دومی yı bütün evkaf işlerine memur etmiş idi.

[2] Farsî metinde burası سرکارا şeklinde ise de bunu biz زبردستانرا tahmin ederek ona göre terceme ettik.

Nasîr-ed-din Tûsî'nin risalesi
 [Velîdînefendî. 2542, Varak. 171.]